

ВОБРАЗ

85

надзѣнныя клопаты
у майстэрні пісьменніка
старонкі памяці
адлюстраванні

НАША АНКЕТА

Сучасны літаратурны працэс... Гэтыя словы часцей і часцей страчаюцца не толькі ў абіходзе крытыкаў і літаратуразнаўцаў.

Каб пазначыць новыя грані літаратурнага працэсу, рэдкалегія «Вобраза-85» звярнулася да пісьменнікаў і крытыкаў з наступнымі пытаннямі:

1. Мастацкія каштоўнасці спрадвечу правяраліся крытэрыямі ідэйнасці, мастацкай дасканаласці, жыццёвай праўдзівасці. Якія, на Вашу думку, творы беларускай літаратуры апошніх дзесяцігоддзяў найбольш адпавядаюць гэтым крытэрыям?

2. Сённяшні стан літаратуры: што ў ім задавальняе, што не задавальняе? Якія творчыя задачы (звышзадачи) маглі б, на Вашу думку, паставіць перад сабой тыя ці іншыя пісьменнікі. Ваш «сацыяльны заказ» ім?

3. Майстэрства... Ці яно — асноўны клопат літаратуры? Ці няма ў ім небяспекі самазамыкання, «залітаратуравання» літаратуры, ператварэння яе ў цэхавы занятак? Магчыма, якраз культываванне майстэрства і перашкаджае пісьменніку дакрануцца да галоўнага перважыцця, адчуць самыя надзённыя запатрабаваныя сучаснасці, адказаць на карэнныя пытанні жыцця?

4. Якія жыццёвыя сферы, на Ваш погляд, наша літаратура ўсё яшчэ абмінае? Якія праблемы, а таксама жанры і формы яна яшчэ мусіць асвойваць?

5. У свой час Альберт Эйнштэйн гаварыў, што Дастаеўскі дае яму больш, чым Гаус. А як у вашай творчай практыцы: з якіх дзялянак прыходзяць да Вас самыя значныя і плённыя імпульсы?

канкрэтных, так сказаць, індывідуальных задач і «звышзадач», то я хацеў бы дадаць тут наступнае меркаванне. Творчасць, як вядома, вызначаецца двума фактарамі — суб'ектыўным (талент, унутраны свет, характар) і аб'ектыўным (жыццё, свет навакольных, прырода). Жыццё можа ўносіць вельмі істотныя карэктывы ў нашы планы, зусім мяняць іх. Так што прадказваць, прагназіраваць, тым больш ставіць задачы і даваць «заданні» — справа мала рэальная.

3. Безумоўна, не асноўны. Наогул, прызнацца, не ведаю дакладна, што гэта такое — майстэрства. Для мяне гэтае паняцце аддае рамесніцтвам, умельствам, валоданнем пэўнымі тэхнічнымі прыёмамі. А сапраўдныя творы, вершы, напрыклад (абмяжуюся гэтым жанрам), не робяцца, а нараджаюцца. «Лепшы спосаб пісаць добра — гэта многа сэрца». Часта прыгадваю гэтыя цудоўныя горкаўскія словы.

4. А можа быць, яна яшчэ недастаткова аддае ўвагі маральна-псіхалагічнаму клімату грамадства, праблемам чалавечага духа, узаемаадносінам паміж мужчынам і жанчынай... Ну а што датычыць новых жанраў і форм, то ж іх асваенне — не самамэта, яно звязана самым арганічным чынам з канкрэтнымі мастакоўскімі задумамі, з творчым працэсам, з літаратурнай практыкай. Спачатку ідэі, тэмы, змест, а формы нікуды не дзенуцца.

5. Так, гэты ўрок Эйнштэйна павучальны. Ён сапраўды аддаваў перавагу маральным якасцям перад інтэлектуальнымі. І я думаю, што што ўсіх нас натхняе перш за ўсё вера ў добрыя пачаткі чалавека, у гуманізм, у людское шчасце.

УЛАДЗІМІР КАЛЕСНІК

5. Мне хочацца пачаць гаворку з адказу на апошняе, пятае пытанне, паколькі гэты адказ можа падвесці думку да ўсіх астатніх.

Стаўшае афарызмам выказванне Альберта

Эйнштэйна пра тое, што Дастаеўскі дае яму больш, чым Гаус, я разумею як мастацкі вобраз, мнагазначны парадокс.

У перакладзе на мову дакладных паняццяў ён можа азначаць, між іншым, тое, што мастацтва і навука далёкія, але роднасныя з'явы, а вучоныя і мастакі — розныя і ўсё ж блізкія па натурах і тыпу дзейнасці людзі. Мастацтва, як і навука — пазнанне. Гэта так, аднак жа, калі спытаць: пазнанне чаго і якім чынам, дык адразу паўстаюць прынцыповыя адрозненні паміж гэтымі двума сферамі духоўнай дзейнасці. Калі б адрозненняў не было, дык навука і мастацтва зліліся б і перасталі існаваць, іх замяніў бы сімбіёзны феномен, напрыклад, мудрасць. Яна была ж зыходным станам свядомасці — да падзелу, і гэта зафіксавана ў тэрміне фальклор — народная мудрасць, на ранняй стадыі данавуковы ў нейкай меры і дамастацкі тып свядомасці. На працягу гісторыі адлегласць паміж навукай і мастацтвам павялічваецца, спецыялізацыя ведаў паглыбляецца, воць і становяцца сёння парадаксальнымі праявы іх блізкасці. Парадоксам выдаецца прызнанне, што мастак Дастаеўскі мацней і дабратворней паўплываў на вучонага Эйнштэйна, чым іншы, блізкі яму вучоны, кароль матэматыкаў Гаус. А справа, мне здаецца, у тым, што творчасць як навуковая, так і мастацкая не зносяць падказак, наследаванняў, таленты не могуць расці ў цяні іншых творцаў. Гаус, відаць, прыгнятаюча дзейнічаў на арыгінальнасць фантазіі Эйнштэйна. Ён падказваў шляхі і метады, Дастаеўскі ж як мастак не мог падказваць фізіку, бо займаўся пазнаннем зусім іншай сферы жыцця і ўжываў зусім іншыя спосабы і сродкі (інтуіцыю, самааналіз і г. д.), ён падзадорваў і стымуляваў, падбіваў на творчую дзёрзкасць, таму «даваў больш». Думаючы над гэтым парадоксам, трэба памятаць, што даваць было каму!..

Што датычыць маёй асабістай практыкі, дык я цалкам усведамляю, што чалавеку, які разменьвае сёмы дзесятак і мае даўняе дачыненне да творчай работы, пара ўжо ведаць свой шток, разумець, што ставіць сябе ў сітуацыю

Эйнштэйна і Дастаеўскага — значыць, сесці ў лужыну камічнага. Я да гэтага часу меў сме-ласць лічыць, што богі не абдзялілі мяне па-чуццём гумару, па крайняй меры, здольнасцю ацэньваць чужы, пісьменніцкі гумар.

Адносна прыроды і геаграфіі творчых імпуль-саў думаю, як крытык, што яны знаходзяцца ў самой натуры чалавека, у здольнасці да незвы-чайна інтэнсіўнага і аб'ёмнага ўспрымання свету. Мастак пазнае чалавека і ўсё чалавечае, галоўныя спосабы мастацкага пазнання — пера-ўвасабленне і самапазнанне, асабістае адчуван-не вартасці духоўных каштоўнасцей, праецыра-ванне чалавечых лёсаў і характараў на экран ідэалу, які свеціцца і азарае.

Мне ўяўляецца, што пазнаючая душа маста-ка — гэта самабытны згустак духоўных каштоў-насцей, які ўтварыўся пад ударамі жыцця на ўроджаную тонкую натуру, у працэсе бяскон-цага адольвання канфліктаў са светам і пры-сваення духоўных каштоўнасцей чалавецтва. Уласная творчасць з'яўляецца працягам і адольваннем ранейшых праўд, спробай адмаў-ляць усё тое, што не пасуе з асабістым пакутліва нажытым уяўленнем пра святасці. Творчасцю можа быць і проста адмаўленне традыцыйнага, але гэта толькі палавіна творчасці, цэласная ж творчасць — гэта акт пазнаючага адмаўлення і сцверджання. Здзяйсняючы гэты акт, мастак уз-багачаецца, і калі ён дасягне вяршынь духоўна-га вопыту сучаснасці, дык яго далейшае асабі-стае ўзбагачэнне стане ўзбагачэннем нацыяналь-най ці нават агульначалавечай скарбніцы. У творчым пазнанні імпульсамі выступаюць не так сырыя знешнія факты, як асабістае ад-чуванне фактаў, працэсаў, з'яў мастаком. Су-тыкненне душы генія нават з вядомымі фактамі ці ідэямі можа выклікаць у яго стан азарэння, калі пачынаецца пераацэнка іх як каштоўнас-цей, а новыя ацэначныя ісціны могуць прагу-чаць як парадоксы. Гэта бліскуча дэманструе Эйнштэйнаў афарызм, як, зрэшты, і аналагічны афарызм, сказаны раней Марксам пра творчасць Бальзака. Аўтару «Капітала» «Чалавечая каме-дыя» гаварыла больш, чым усе тагачасныя пра-

цы вучоных эканамістаў ці сацыёлагаў пра сацыяльную прыроду капіталізму.

Прызнанні абодвух геніяльных мысліцеляў падкрэсліваюць вялікія пазнавальныя мажлівасці мастацкай літаратуры, хоць акрамя пазнавальнай функцыі літаратура мае яшчэ функцыю эстэтычную і выхаваўчую, а само пазнанне ў мастацтве носіць спецыфічны, маральна-ацэначны характар і накіравана пераважна на абнаўленне сістэмы духоўных каштоўнасцей грамадства.

Варта памятаць, што і фундаментальныя адкрыцці вучоных абнаўляюць не толькі навуковыя ўяўленні, але ўплываюць на змены ў сістэме каштоўнасцей, — прыгадаем дыскусіі вакол перасадкі сэрца ці «навуковага подзвігу» касмічнай Лайкі. Подзвігі вучоных спрадвечу натхнялі мастакоў, пра што сведчыць хоць бы «Афінская школа» Рафаэля, «Фаўст» Гётэ, «Мысліцель» Радэна. Сёння навука і мастацтва, аддаляючыся кожная ў сваю спецыфіку, атрымліваюць мажлівасць, як гэта ні дзіўна, мацней уплываць адно на другое. Усё гэта спакушае як вучоных, так і мастакоў перабольшваць несумяшчальнасць або наадварот — сцвярджаць тоеснасць. Адзін амерыканскі фізік, напрыклад, напісаў працу, у якой давёў, нібыта кампазітар Бах, матэматык Гёдэль і галандскі графік Эшэр працавалі над агульнаю тэмай так званай дзіўнай пятлі, рух па якой прыводзіць думку ў той пункт, з якога яна пачыналася. Знаёмячыся з падобнымі працамі, а яны звычайна напісаны займальна, захопляюча, літаратарам патрэбна памятаць, што рух свядомасці чалавецтва не можа прывесці нас да зыходнага пункту — да першабытна-фальклорнай нерасчлененасці. Эстэтычная спецыялізацыя — вось шлях і мэта сучаснага развіцця мастацтва. Сёння яна працякае інтэнсіўней, чым калі б то ні было.

1. Вяртаюся да першага пункта анкеты.

Лічу, што мастацкія каштоўнасці правяраюцца жыццём, практыкай чалавечых адносін, здольнасцю фарміраваць характар чалавека, ствараць ідэалы, якія патрэбны грамадству для яго прагрэсіўнага развіцця, бо дзеля гэтага лю-

дзі і выпрацоўваюць, абнаўляюць, узбагачаюць сістэму мастацкіх каштоўнасцей, каб яна дапамагала абнаўляць свет, разгортваць прастор для выхавання асобы чалавека, якая нясе ў сабе ідэалы грамадскага развіцця. Зразумела, у антаганістычных грамадствах ідэал чалавека супярэчлівы, пануючыя колы патрабуюць людзей кансерватыўных, гатовых захоўваць існуючы стан рэчаў. Спробы абнаўлення каштоўнасцей ачарняюцца пануючымі сіламі як злачынства, д'ябальскі сверб. Ідэалам перадавых сіл, калі яны прыходзяць у рух, паднімаюцца, адраджаюцца, становіцца бунтар, рэфарматар, ваяўнічы гуманіст. Карацей кажучы, сістэма мастацкіх каштоўнасцей — гэта састаўная частка каштоўнасцей грамадскіх.

Самі ідэі не могуць у прынцыпе выступаць крытэрыямі для праверкі іншых ідэй. Не многія ідэі маюць ранг абсалютных ісцін. Звычайна там, дзе вартасць адных ідэй (мастацкіх каштоўнасцей) людзі пачыналі правяраць іншымі ідэямі, тэорыя адрывалася ад практыкі, тэарэтыкі ўпадалі ў дагматызм, начытніцтва. Ідэйнасць, мастацкая дасканаласць, жыццёвая праўдзівасць самі патрабуюць праверкі крытэрыямі практыкі, калі яны выступаюць у мастацкім творы як ісціны. Вартасць мастацтва правяраецца практыкай, часам. Тыя творы, якія не адпавядаюць задачам і ідэалам грамадскага жыцця, адпадаюць, а на іх месца паўстаюць новыя. Мастацкія каштоўнасці, г. зн. выдатныя творы мастацтва, несмяротныя вобразы таму і называюцца мастацкімі каштоўнасцямі, што ўвасабляюць, матэрыялізуюць эстэтычны ідэал свайго часу, а заадно і пэўныя грані агульначалавечых ідэалаў.

Сучасная беларуская літаратура настолькі багатая, што асвятліць пытанне яе ўдзелу ў стварэнні каштоўнасцей у жанры анкеты немажліва, голы пералік твораў дасць толькі прэцэдэнты для спрэчак. У прынцыпе ж усё роўна праблема застаецца адкрытай, бо яе вырашае не літаратурнаўства, а чытач, які напаўняе сваю душу тымі, а не іншымі каштоўнасцямі, адсоўвае ў цень забыцця адны тво-

ры, вобразы, а выцягвае іншыя, не папулярныя раней. Густ сучаснікаў, мне здаецца, сёння больш шырокі, чым ён быў раней, з'арыентаваны на ўспрыманне роднай літаратуры ў кантэксце савецкай і сусветнай літаратуры.

Выкарыстоўваючы расшырэнне густавых рамак, сёння, праўда, напорыста дамагаюцца выключнага месца масавыя забаўляльныя віды мастацтва. Ідэйныя аспекты зместу і нацыянальныя аспекты формы там прыглушаны, і такім спосабам дасягаецца навязлівая камунікабельнасць, здольнасць усюдыпранікання. Эстраднікі гатовы прэтэндаваць часам на ролю чарадзеяў, «наталіцеляў» эстэтычнай смагі сучаснікаў сродкамі кафейнага камфорту «для душы». А ўвогуле мяне гэта менш клапаціць, чым факт, што творы масавага і такога паказальнага жанру, як анекдот, вульгарызуюцца, робяцца цынічнымі. Тут ёсць над чым падумаць.

Калі прыгадаць, што на зары новай беларускай літаратуры, прынамсі, палавіна пісьменнікаў выдавала творы, якія выйшлі за рамкі толькі нацыянальнага ўжытку, дык, відаць, сучасная, колькасна вялікая літаратурная прадукцыя не можа прапісацца такім працэнтам твораў у пантэон сучаснасці, хоць мастакі слова маюць непараўнальна лепшыя ўмовы для творчасці і развіцця творчых сіл.

Сённяшні стан нашай і сусветнай літаратуры ўяўляецца мне дынамічным, адпавядаючым напружанасці сучаснага свету. Асабліва хвалюе ахвярны пошук сродкаў гуманістычнага ўздзеяння на грамадскую свядомасць, які вядуць прагрэсіўныя мастакі «трэцяга свету», а яны прадстаўляюць дзве трэці чалавецтва. Радзе папулярнасць у свеце літаратур, якія абслугоўваюць вызваленчую барацьбу сваіх народаў, станаўленне прыгнечаных на шляхі прагрэсіўнага развіцця. Думаецца, што рост папулярнасці і прызнання сведчаць у гэтым выпадку аб эстэтычным здароўі сучаснага чалавецтва. Пацверджаннем сказанага (негатыўным) выдаюцца мне і адыёзныя піруэты, што здараюцца з прысуджэннем Нобелеўскіх прэ-

мій, асабліва міру. Агрэсіўнасць і страх, што зыходзяць ад змяркаючага свету ўласніцтва, не змогуць падарваць здароўя эстэтычнай свядомасці сучаснікаў.

2. Што датычыць звышзадач канкрэтных пісьменнікаў, дык мне прыгадваецца, што калісь даўно толькі стваральнікі рэлігій лічылі гэта суперважным для сябе і адпраўляліся то ў пустыні, то на горы, каб пагутарыць з богам, а ў новыя часы звышзадачы фармулююць не адзінкі і не мастакі. Праўда, «Чалавечая камедыя» Бальзака — гэта звышзадача, пошукі страчанага часу Пруста — таксама. Але «Камедыю» Дантэ назвалі «боскаю» і надалі яе загалоўку значэнне звышзадачы прыхільнікі таленту аўтара гадоў сто пасля яго смерці. Геніяльныя адкрывальнікі таямніц сумлення чалавечага — Леў Талстой і Фёдар Дастаеўскі не фармулявалі звышзадач, выказнік жыцця і змагання пралетарыяту Максім Горкі — таксама.

У беларускай прозе апошнім Кузьма Чорны абнародаваў сваю звышзадачу, калі, знемагаючы пад цяжарам хваробы, прасіў лёс адпусціць яму хоць колькі гадоў для заканчэння серыі раманаў пра шлях і лёсы беларускага сялянства. Увогуле творчыя звышзадачы існуюць як часткі пісьменніцкага, грамадзянскага і чалавечага лёсу, выступаюць натуральна як творчая і чалавечая жыццядзейнасць, не абавязкова іх фармуляваць. Фармулёўкай фактычна выступае вобраз свету, сістэма характараў і пачуццяў, створаныя мастаком у слове. Няхай не асудзяць мяне аўтары анкеты за тое, быццам я хачу ўхіліцца ад адказу і не браць на сябе адказнасці за стан літаратурнай звышзадачы. Чаму ж, у адносінах да пісьменнікаў, якія па ўзросту ці біяграфічных акалічнасцях ставяцца да мяне як да дарадчыка, я, наколькі магу, стараюся заахвоціць іх шукаць звышзадачу, годную традыцый нашай літаратуры — дамагаюся, каб яны імкнуліся жыць і думаць высока, не паддавацца спакусам дробязных крыўд і лёгкіх пахвал. Адчуваю задавальненне, калі бачу, як малады мастак пачынае разумець, што

пісаць цяжка, а роля яго ў жыцці застаецца пакутлівай і адказнай.

Сацыяльны заказ. Слушна, што слова «сацыяльны» ўзята аўтарамі анкеты ў двукоссі. На тое і называецца заказ мастаку сацыяльным, што яго дае ўсё грамадства, дае сваім жыццём, цяжарам жыцця, адказнасцю задач, а не адзін нейкі заказчык, хоць бы ён быў прафесійным літаратарам ці іншым дзеячам. Да чаго прыводзіць перахват сацыяльных функцый грамадства такімі суб'ектамі, хай нагадае нам сумнай памяці літаратура Германіі перыяду гітлераўскай дыктатуры. Працэсы, якія мы называем тэрмінам «сацыяльны заказ», надзвычай складаныя і яшчэ недастаткова вывучаныя сацыёлагамі мастацтва. Як мне здаецца, рашаючую ролю тут адыгрывае становішча пісьменніка ў грамадстве, ступень далучанасці яго да жыццёва важных праблем, саўдзел у прыманні рашэнняў нацыянальнай важнасці, рэальны доступ да вызначэння шляхоў грамадскага развіцця і свабодны ўдзел у здзяйсненні гістарычна адказных задач народа. Толькі такія формы заказу могуць быць плённымі. Заказ жа мой асабісты нейкаму пісьменніку, хоць бы яго і назваць сацыяльным у двукоссі, быў бы з майго боку праявай філістэрскай надзіманай пустаты. Гэта не значыць, што я не ўдзельнічаю ў выпрацоўцы сацыяльнага заказу. Удзельнічаю актыўна, калі мне ўдаецца знайсці правільную ацэнку мастацкага твора ці работы мастака або асэнсаваць вопыт літаратуры на нейкім этапе. Але літаратурная ацэнка — толькі адзін з фактараў. Сацыяльны заказ — гэта ў грунце заказ не сфармуляваны, а перададзены мастаку грамадствам цераз выхаванне і прыняты ім як частка гістарычнага прызначэння народа. Цяжкая гэта ноша, несці яе могуць толькі таленавітыя, ахвярныя. Пісьменнік за тое і шануецца ў грамадстве, што ён бярэ гэтую ношу — адказную, часта небяспечную для яго асобы — і нясе яе добраахвотна, як гаварыў У. І. Ленін, па падказцы сумлення, спачуваючы пакутам мільёнаў людзей і жадаючы добра і шчасця ўсяму чалавецтву. Здольнасць

пераўвасабляцца, спачуваць, радавацца і пакутаваць за другіх, за мільёны — шчасліва-балючая прывілея таленту мастака.

Будучы ўпэўненым, што пісьменнікам не пшмат дадуць падказкі і «сацыяльны заказ» крытыкаў, я дзякую складальнікам анкеты за двукоссі.

Сучасны савецкі пісьменнік, калі ён сапраўдны мастак, куды вастрэй за мяне, крытыка, адчувае, напрыклад, што хваля дабрабыту, якая спакваля паднімаецца і наплывае на штодзённасць горада і вёскі, нясе ў сабе матэрыяльныя палёгкі, зручнасці, прыбаўку вольнага часу, змяншэнне бытавых клопатаў і цяжкасцей, але адначасна няўхільна — пэўнае змяншэнне ўражлівасці, чуласці чалавека на патрэбы, клопаты, пакуты іншых людзей. Мастак адчувае гэта як пагрозу духоўным багаццям, як небяспеку, бо сытая знячуленасць, як і галодны фанатызм, не раз былі знакам бяды. А сёння, як і тысячу гадоў таму назад, толькі цераз шчырае спачуванне чалавека чалавеку можна ісці да спачування чалавецтву. Панізіць парог уражлівасці, спагадлівасці, чалавекалюбства і падняць узровень душэўнага яднання людзей — вось адвечная, а сёння асабліва вострая задача мастака. Чалавецтва ж, — да гэтага мы даходзім пераважна розумам, — наблізілася да трагічнага рубяжа ў сваім гістарычным развіцці, рубяжа ядзернага супрацьстаяння. Скасаваць гэты рубаж пад сілу не аднаму розуму, а і пачуццям і сумленню. Сучасная перыфраза заповедзі «Не забі» ў дэвіз «Не забі чалавецтва» з'яўляецца, між іншым, прыкладам пераадрасоўкі маральных наказаў сумлення — розуму. Калі старая заповедзь мела ў падтэксце «не забі брата свайго, створанага тым жа богам, што і ты, братазабойствам заб'еш самога сябе», дык абноўленая формула мае іншы падтэкст: «не знішчы цывілізацыі, не загубі каштоўнасцей, створаных вякамі, не абарві бяздумна працэсу бязмежнага ўдасканалення жыцця на яго высокім разумным узроўні, не спыні самай цудоўнай з усіх вядомых нам форм руху матэрыі ў свеце». Такі падтэкст не маглі выказаць і зра-

зумець продкі. Інтэлектуальная напоўненасць тут многа большая, хоць адначасна непазбежна зменшылася ўдзельная вага пачуцця, якое ў старой формуле было вядучым. Мы спадзяемся на розум чалавецтва. Гэта слухна. Але ствараючы вобраз духа чалавечага, сучасныя мастакі павінны памятаць і клапаціцца пра паўнагучнасць і шматграннасць, каб быў там і дэтанатар эмоцыі, і выбухная моц пратэстуючага розуму, і балючы крык святога сумлення, і напор нязломнай волі да жыцця.

Сёння, як і заўжды, сацыяльны заказ мастаку выступае як заказ на ўстанаўленне новых тарыфаў у сістэме духоўных каштоўнасцей, але з адказнасцю за захаванне адвечных цэн на каштоўнасці фундаментальныя.

Духоўнае і арганізацыйнае яднанне чалавецтва, воля супрацьстаяння ядзернаму цемрашальству апантаных перажыткамі ўласніцтва агрэсіўных імперыялістычных сіл — гэтая звышзадача дыктуе сёння задачы творчыя. Савецкія мастакі маюць тую перавагу над сваімі калегамі ў развітых капіталістычных краінах, што ў нас высакародныя імкненні захаваць жыццё чалавецтву пранізваюць не толькі свядомасць мас, але і дзяржаўную думку, палітычную волю партыі і народа.

3. Лічу ўяўленне, быццам у нас ужо дасягнута высокае майстэрства пры нізкай сэнсавай напоўненасці твораў, адным з міфаў сучаснай літаратурнай думкі ў Беларусі. Гэты фармальна-лагічны фетыш пабудаваны так: раз прышло ў літаратуру пакаленне філалагічнае, значыць, майстэрству яно навучылася, а змест трэба яшчэ набыць, бо змест абумоўліваецца жыццёвым вопытам. Дзяліць творчы акт на пазнавальную і фармальна-эстэтычную, афармленчую дзейнасць можна толькі ўмоўна, памятаючы, што фактычна ён непадзельны: змест і форма ў мастацтве ідуць разам; мастак мысліць вобразамі, і таму калі ёсць у яго творы глыбіня зместу, дык ёсць і багацце формы. Убогаю формаю нельга выказаць багаты змест, а бедны змест не ўтрымае багатай формы. У пазэіі асабліва адчувальна, што голае версіфіка-

тарства — яшчэ не мастацтва. Але ці будзе паўнакроўным мастацтвам нават глыбокі змест без дасканалай вобразнасці, без выдатнай тэхнікі верша, прасодыі? Слова ў мастацкім творы выступае адначасна носьбітам праўды і характара. Паэтычную тэхніку, версіфікатарскае ўмельства і чалавечую глыбіню мастакі спасцігаюць адначасна. Валодаць паэтычным майстэрствам, не валодаючы багаццем чалавечай душы і мовы, проста немажліва. Культываванне майстэрства — згодзен — можа часам прывесці да манернасці, аднак жа — не сапраўдных мастакоў. Мастакам даравітым, а яны ўласна робяць пагоду ў літаратуры, майстэрства даецца як бы само сабою, арганічна. Гэта слабым мастакам здараецца затрачваць усю сілу на авалодванне прыёмамі пісьма, якія так і не становяцца майстэрствам, стылем, бо не выпякаюць арганічна з самабытнасці асобы аўтара, яго таленавітасці. Вялікія мастакі ўзыходзяць на вяршыні наватарства як бы самахоць. Майстэрства ў іх — вынік ідэйна-творчых пошукаў і адкрыццяў. І таму яны часта дазваляюць сабе не прэтэндаваць на майстэрства.

Памятаю, у шасцідзесятых гадах Васіль Быкаў прыехаў у Брэсцкі інстытут на канферэнцыю па яго першай кнізе «Жураўліны крык». І ў нас узнікла спрэчка пра майстэрства: госць заявіў, што ён не прызнае ніякага майстэрства і ніколі не будзе да яго імкнуцца, яму патрэбна праўда, чыстая праўда, а майстэрства можа толькі шкодзіць праўдзе. Я, прызнаюцца, быў шакіраваны не гэтай заявай — не толькі мастакі, але і мы, грэшныя, любім выказвацца гіпербалічна і парадаксальна, — даняло мяне тое, што такія мяккія, памяркоўныя і зычлівыя хлопец, родная душа, беларус, не ішоў хоць на які кампраміс, калі я, пасвечаны ў нялёгкую працу над словам, якую вёў Янка Брыль, гарача даводзіў Васілю Быкаву, што майстэрства, як і праўда, аднолькава патрэбны мастаку. Тады я прыняў незгаворлівасць госця за перанос на ўсю літаратуру і апраўданне ўласнай неспрактыкаванасці. Цяпер, пасля выхаду «Праклятай вышыні», «Сотнікава» і асабліва «Знака бя-

ды», я адчуваю ўнутранае задавальненне: майстэрства прыходзіла і прыйшло да Быкава як глыбіннае паяднанне вялікага мастака са стыхій беларускага народнага жыцця і слова, са скарбніцай духоўных каштоўнасцей, выпрацаваных народам.

Цудоўным тыглем, у якім адбываецца наваленне творчай моцы, з'яўляецца ўся асоба мастака, а не толькі вышэйшы пласт свядомасці, які называецца розумам, мудрасцю і свабоднаю воляй. Праца над павышэннем майстэрства можа працякаць свядома і неўсвядомлена, але заўжды як прадмет самаўзбагачэння творчай асобы. Я лічу, што свядомая праца над майстэрствам не пагражае змястоўнасці твора, наадварот, яна можа хутчэй прынесці паглыбленне зместу, бо яна вядзе да пошукаў форм найбольш мэтазгодных, у тым ліку і аскетычных, эканомных, суро́ва-безмастацкіх, а не абавязкова пышных і зіхоткіх. Мастацкі талент — гэта здольнасць не толькі адкрываць скрытую глыбінную праўду, але і хваляваць гэтую праўдай, «пераварочваць душу».

Не дзеляць мастакі творчага пошуку на змест і форму. Такі падзел дапускаюць літаратуразнаўцы і часам літаратурныя рамеснікі. Першыя для таго, каб аблягчыць пазнанне шматграннай сутнасці мастацтва, а другія — каб набыць вывучку, якой ніколі не набудуць. Тут напрошваецца парадаксальнае прызнанне Хемінгуэя: «Я і пісаў карава, вось гэтую маю каравасць назвалі маім уласным стылем». Мы чуем тут не новую, але і не лёгкаю ісціну, што аснова майстэрства і ідэйнасці — тая самая: значнасць і глыбіня асобы мастака. А як набыць гэтыя рэчы? Адны кажуць: працай, вучобай, а другія — талентам, натхненнем, інтуіцыяй. Там і там ёсць свая часціна рацыі, толькі спалучыць гэтыя часціны немажліва пры дапамозе простага плюсавання, бо, як гаварыў Леанарда да Вінчы, у мастацтве больш робіць той, хто менш працуе. Праблема Моцарта і Сальеры — вечная праблема, яе не адменіць філалагічная адукаванасць мастакоў. Да гэтай супя-

рэчлівасці трэба проста прывыкнуць, як да непазбежнасці.

4. Я ўспрымаю літаратуру як арганічную частку субстанцыі самога жыцця, а не як нейкую даходную культуру, пасеяную на глебе жыцця для таго, каб атрымаць ураджай. Будучы часткай субстанцыі грамадскага жыцця, літаратура суіснуе з іншымі субстанцыяльнымі яго часткамі, яна ўносіць у жыццё роўна столькі, колькі дазваляе склад і стан грамадскіх свядомасных рэчываў. Вядома, напрыклад, што ў магаметанскім свеце рэлігія, выгнаўшы фігураўныя выявы са святынь, затрымала на доўгі час развіццё партрэта і тэматычнай карціны, хрысціянская царква, стаўшы ў сярэднія вякі манапольнаю ідэалагічнаю ўстановай, адвяла мастакоў ад рэальнасці, прымушаючы ілюстраваць містычныя ўяўленні пра бога і святых. Ці была тут віна мастацтва? Мабыць, рашаючую ролю адыгрывала нездаровае запатрабаванне на мастацтва. Хваравітасць, абмежаванасць густу.

Звяртаючыся да нашых дзён, я не магу думаць, што савецкая літаратура вымушана абмінаць нейкія праблемы жыцця. Наша ж грамадства і яго свядомасць вызвалены ад фетышаў, якія віселі над душой людзей у мінулыя эпохі і, на жаль, прадаўжаюць вісець над ёю многа дзе і сёння. На пытанне «Якія праблемы яна, наша літаратура, яшчэ мусіць асвойваць?» адкажу: глабальныя, тыя, што ўзнікаюць як супярэчнасці развіцця чалавецтва. Сапраўдная літаратура не можа і не хоча мець іншых праблем, як тыя, якімі жыве чалавек. Напэўна, ёсць у пісьменнікаў свае прафесійныя праблемы, як і ў кожнай прафесіі, але яны падпарадкаваны галоўнаму: шукаць шляхоў да несмяротнасці. Сёння гэта значыць правільна арыентаваць сучаснікаў у вялікім трагічным свеце, прывучаць бачыць у кожным пражытым дні голас вечнасці, змагацца са страхам і пагрозамі сіл, асуджаных на аджыванне. У рэчышчы сучаснага жыцця няма задачы больш важнай, як змагацца супраць вайны, выкрываць маніякальную апантанасць пануючых сіл старога свету, імк-

ненне ўладарыць светам, выкрываць нялюдскасць ідэі выключнасці і фанатычнай месійнасці, якімі ап'яняе сваіх прасталюдзінаў і палітычных верхаводаў змяркаючы свет уласніцкай анамаліі.

Што датычыць жанраў, дык добры кожны жанр, пакуль ён захоўвае эстэтычную дзейнасць, здольнасць паднімаць глыбінныя пласты жыцця і хваляваць душу. Улічваючы стан сучаснага свету, думаю, што найбольш плоднымі павінны аказацца сёння жанры трагедыі і крайнія дынамічныя формы сатыры. Мне здаецца, што дзейнасць мастацкага слова — вось генеральная праблема развіцця сучаснай літаратуры. У нас, на Беларусі, яна мае сваю вярэтыўнасць з увагі на звужэнне грамадскай сферы ўжывальнасці нацыянальнай мовы, якая ёсць і застаецца адзіным матэрыялам вобразатворчасці. Без пашырэння грамадскай і дзяржаўнай базы ўжывальнасці мовы, баюся, можа знізіцца зваротная сувязь літаратуры з чытачом.

На адной сустрэчы паэтаў з чытачамі, дзе я прысутнічаў як крытык, узнікла дыскусія пра вясковую настальгію, магію бацькавага парога, роднага маральна-бытавога ўкладу. Нехта са слухачоў, здаецца, назваў гэта праявай сентыментальнай кволасці, ідэалізацыяй патрыярхальнага прымітыву. А малады паэт, пакрыўчы папрок, заявіў, што ён ездзіць у вёску ўзброены іроніяй, на якую напрошваюцца як праявы патрыярхальнасці, так і новага. Старое ўжо адышло і трымаецца больш у галовах фантазёраў ад сацыялогіі, чым у жыцці. Такое старое — смешнае, смешна ставіцца сур'ёзна да таго, што не існуе. Але не менш смешнага можна сустрэць і ў новым, якое яшчэ не адсталася і нясе ў сабе пену моднага пражэкцёрства. Тут, напэўна, ёсць вастрыня падыходу.

Я часта думаю, што мы недастаткова вызваляем сілу, якая закладзена ў рамантычным тыпе мастацтва. Нядаўна, чытаючы раман Г. Мелвіла «Мобі дзік», я падумаў, як спрошчана мы глядзім на рамантызм. Вось табе рамантык, а сыпануў ведамі як энцыклапедыст,

увёў шырачэнную інфармацыю аб кітабойным промысле і ў той жа час адкрыў такія выбухі ірацыянальнага, падсвядомага ў паводзінах людзей, якім могуць пазайздросціць рэалісты.

Сучаснасць патрабуе ад літаратуры высокай шматграннасці ў праблематыцы, жанрах, майстэрстве. Той паэт, які ставіць пытанне: паэзія або версіфікатарства, у падтэксце прапануе грамадству паэзію без версіфікацыі, па-руску кажучы «безыскусственную». Ён пераконвае сябе і чытача, што такая паэзія лепшая за пустое версіфікатарства. Мажліва і так, але ж паэзія можа, застаючыся змястоўнай, ідэйна глыбокай, быць адначасна зграбнай, створанай па ўсіх правілах прасодыі ці версіфікацыі. Хіба не ясна, што такая паэзія — больш дасканалая, чым абодва аднабокія варыянты? Так, паэзія «каструбаватая», па тэрміналогіі М. Засіма, таксама мае права на існаванне, але яе стваральнікі павінны адчуваць віну недапрацоўкі і старацца павышаць прасадыйнае майстэрства, а не дамагацца права «быць сабой». М. Засім, хоць і не грашыў лішняй сціпласцю, у гэтым выпадку, меўшы розум, прасіў скідак на абставіны, спрабаваў вучыцца, цягнуўся да класікаў. Праўда, ён многае спіхваў на абставіны. Сучасныя філалагічныя паэты не маюць падстаў для падобнага апраўдання, можа, таму бяруць, як шчыт, моднае слоўка «быць сабой». Неўпрыцям, відаць, што ў канкрэтным выпадку гэтае закліканне можа азначаць проста быць слабым паэтам.

Накапленне жыццёвага вопыту таксама ў некаторых маладых паэтаў праходзіць паміж турыстычнымі паездкамі і рэдакцыйна-выдавецкаю валтузнёй. Апошняя чамусьці не надта асвятляецца ў творах, значыць, застаецца турыцкая сузіральнасць — свет, убачаны з акна «транспартнага сродка», і свет, вычитаны з кнігі, угледжаны з тэлеэкрана ці кіно. Дзівадзіўнае, у краіне суцэльнага працоўнага абавязку на пальцах можна палічыць пісьменнікаў, якія займаюцца на прафесійным узроўні іншай працай, акрамя літаратуры. Сузіральным спосабам асвойваюцца і ідэалізуюцца самыя прос-

тыя прафесіі іншых людзей, пісьменнік нібы адчувае боязь перад спецыфікай прафесій складаных, напрыклад, вучонага, дзяржаўнага дзеяча, кіраўніка вытворчасці.

Паглыбілася апошнім часам дыферэнцыяцыя паміж літаратурай і журналістыкай. Мне думаецца, не на карысць літаратуры. Маладыя людзі, якія пачуваюць у сабе дар слова, хочуць сёння станавіцца не паэтамі, як раней, а журналістамі. Не падазраю, што баяцца. Гэта бывала калісь, раней. Можа, прычына ў тым, што мы дыскутуем пра тое, карысна ці шкодна сёння майстэрства? Можа, таму, што мы спрабуем сяк-так заказваць і падказваць пісьменнікам тэмы, праблемы, у той час як журналісты самі знаходзяць іх у гушчы жыцця?

УЛАДЗІМІР КОНАН

1. Да крытэрыяў мастацкай каштоўнасці, названых у анкеце, я дадаў бы яшчэ арыгінальнасць мастацкага мыслення, філасофскую глыбіню і грамадзянскую смеласць пісьменніка. Без іх нават добры твор не зробіць перавароту ў свядомасці чытача. З вышыні гэтых крытэрыяў відавочна, як многа зроблена нашымі народнымі пісьменнікамі — Янкам Купалам, Якубам Коласам, Максімам Багдановічам і тымі, хто быў і застаецца нашымі сучаснікамі. Але гэта — класіка, як належыць ацэненая крытыкай і гісторыяй літаратуры. Скажу пра сваіх равеснікаў, пра крыху старэйшых ці маладзейшых.

У аповесцях Васіля Быкава беларуская мастацкая проза паднялася на новы ўзровень, бо праз іх блізкія і далёкія суседзі змаглі глыбей зазірнуць у гістарычны лёс нашага народа, у яго духоўныя каштоўнасці. Творам агульначалавечага, сусветнага маштабу я лічу ягоны твор на традыцыйную, «сялянскую» тэму — «Знак бяды». Праўда, для паўнаты яго чытацкага ўспрымання варта ведаць айчынную гісторыю крыху больш, чым яна вядомая з адпаведных падручнікаў...

Дарэчы, шмат хто з маіх сучаснікаў адкрываў наноў гісторыю свайго народа пад моцным уздзеяннем гістарычных раманаў Уладзіміра Караткевіча. Ці ёсць сёння пісьменнік, які хацеў бы паспаборнічаць у гэтым кірунку з аўтарам «Каласоў пад сярпом тваім»? Зацішша ў жанры гістарычнай прозы непакоіць, асабліва на фоне глыбокіх, на маю думку, твораў пра сучаснасць — раманаў «Неруш» Віктара Казько, «Пушча» Віктара Карамазава, «Доказ ад супрацьлеглага» Васіля Гігевіча і інш.

Сёння лірычная паэзія не была б такой багатай, каб яе палеткі не засяваў выдатны літаратар і нястомны працаўнік Рыгор Барадулін. Апошнім часам маладыя крытыкі робяць лёгкія «наезды» на яго паэтычную ніву. Можна, яно так і трэба — для самакрытычнага погляду паэта на самога сябе. Аднак больш грунтоўныя ацэнкі і доўгатэрміновыя прагнозы варта рабіць з улікам усёй творчасці пісьменніка. А яна шмат у чым паспрыяла разняволенню лірычнай думкі, узбагачэнню паэтычнай лексікі і вобразнай сімволікі. Шчыра кажучы, варта ўжо гаварыць пра паэтычную школу Барадуліна.

Яшчэ адна падзея адбылася ў беларускай паэзіі 60—70-х гадоў: памаладзелі, набыўшы новае дыханне, паэты, што ўвайшлі ў літаратуру ў нялёгкія 30-я. Да іх прыйшла мудрасць жыцця, глыбокая народная гуманнасць, празрыстасць светаўспрымання. Так было з паэзіяй Пётруся Броўкі. Сёння гэта паэзія Сяргея Грахоўскага, Васіля Віткі, Аляксея Русецкага, Аляся Звонака і іх равеснікаў. Называю таго, каго лепш ведаю.

2. Сённяшні стан беларускай літаратуры адносна высокі. Малыя літаратуры, да якіх належыць і беларуская, усё яшчэ набіраюць вышыню, кампенсуюць страты, што прычыніліся ў папярэднія часы, не заўсёды спрыяльныя для паўнаты іх самавыяўлення. Але ў гэтай перавазе ёсць і небяспека — як для асобных пісьменнікаў, так, часам, і для ўсёй літаратуры. Небяспека занадта доўга застацца ў маладосці, не падняцца да сусветных праблем, абмежавацца мясцовай або рэгіянальнай тэматыкай. У нас гэта

часам выяўляецца ў невыразнасці мяжы паміж прафесіяналізмам і літаратурнай самадзейнасцю. Бывае, што вопытныя літаратары (пры маўклівай згодзе крытыкі) аддаюць перавагу самадзейнаму эпігонству перад сур'ёзнымі прафесійнымі пошукамі.

Сённяшні стан нашай літаратуры, паўтараю, добры. Але што там, за гарызонтам? Сёння радуе нас не толькі класіка, не толькі паэзія Максіма Танка, паэтычная проза Янкі Брыля, але і іх маладзейшых сучаснікаў — творчасць Янкі Сіпакова, Дануты Бічэль-Загнетавай, Яўгеніі Янішчыц, Валянціны Коўтун і шмат каго яшчэ. Іх нарадзіла традыцыйная вёска, якая сёння лічыцца «неперспектыўнай». Тое ж, што перспектыўна, пакуль што не дае плённых імпульсаў для развіцця гэтай літаратуры. Што ж рабіць? Па-першае, на маю думку, трэба захаваць усё добрае ад традыцыйнай вёскі. Ды і самую гэтую вёску. І не толькі для літаратуры, але і для паўнаты нашага быцця. Па-другое, трэба шукаць, асвойваць новыя, нетрадыцыйныя для нашай літаратуры пласты народнага жыцця. Тут якраз, мне здаецца, вартыя ўвагі наватарскія пошукі Алеся Разанава.

3. Адносна майстэрства. Яно бывае ўсё ў пошуках, у напружанні; але бывае, так сказаць, рамесніцкае, хай сабе ў добрым сэнсе гэтага слова. Некалі вядомы філосаф Кант хацеў чыста лагічнымі сродкамі вызначыць межы і магчымасці пазнання, каб аддзяліць навуковую тэорыю ад псеўдатэорыі. У свой час гэта мела сэнс. Аднак большую рацыю меў не менш вядомы Гегель, запярэчыўшы, што нельга вызначыць сутнасць і межы пазнання, не пазнаючы, як нельга навучыцца плаваць, не акунуўшыся з галавой у вадзі. Так і з майстэрствам: яно ёсць працэс пераадолення жыццёвага матэрыялу, а не раз пазаўсёды адпрацаваны прыём літаратурнага выказвання. Не многа значыць майстэрства, дзе няма галоўнага — «нерва жыцця», няма адказу на карэнныя жыццёвыя пытанні.

4. Наша літаратура (не толькі беларуская!) яшчэ мала звяртае ўвагі на сферу трагічнага. Выключэнне — усё тыя ж аповесці Быкава ці,

скажам, адзін з апошніх твораў Алеся Жука «Паляванне на Апошняга Жураўля», ды яшчэ некалькі. Нялёгка даходзяць да чытача трагічныя і элегічныя матывы ў лірыцы. Цікавыя вершы ў гэтым ключы са зборніка Людмілы Забалоцкай «Радаводны васілёк», здаецца, сустрэлі неразуменне і нават непрыманне не так з боку крытыкаў, як з боку яе ж калег па жанру. Мы яшчэ не ўмеем або баімся (не навучыліся ў Л. Талстога, Ф. Дастаеўскага, Я. Купалы, Я. Коласа, М. Багдановіча) пісаць пра страшнае і трагічнае, хоць яно — такая ж штодзённая з'ява, як радаснае і прыгожае. У свой час наш зямляк Сімяон Полацкі пісаў: «Дерзаем и мы множицею мудрствовать о вещах высоких, не точию о неприкосновенных и невидимых зеницами плоти, но и умом необъемлемых о смерти же, яже частее ничто видети прилучается, и помянути не любим».

А ў тэматычным плане ў нашай літаратуры застаецца незасвоенай сфера жыцця навуковай і творча-мастацкай інтэлігенцыі. Тут таксама забыліся традыцыі Л. Талстога, М. Горкага і наогул класічнай літаратуры. Ёсць спробы ў гэтым плане, але яны не вытрымліваюць канкурэнцыі з каларытным жывапісаннем сялянскага побыту ў прозе Івана Пташнікава, Івана Шамякіна, Івана Чыгрынава, Анатоля Кудраўца і шматкаго яшчэ. Хто тут вінаваты — нясмеласць літаратараў ці, можа, сама інтэлігенцыя з яе нейкім невыразным або неўладкаваным бытам? Пра гэта няхай скажучь сацыёлагі.

5. Нам, бедным, як і Альберту Эйнштэйну, Дастаеўскі і літаратура таксама далі больш, чым Гаус і матэматычная тэорыя электрамагнітнага поля. А калі казаць сур'ёзна, то на крытыку і гуманітарную навуку дзейнічаюць розныя (плённыя і няплённыя) імпульсы: сацыяльна-палітычныя падзеі, мастацкія і навуковыя ідэі. Мне асабіста многа дае аўтэнтычны фальклор.